

Міністерство освіти України

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ГОЛОВЧЕНКО ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ

ВИГОКИ І СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ

/1896-1907рр./

Спеціальність 07.00.01-історія суспільних рухів і політичних
партій

Автореферат

дисертації на здобуття вченого ступеня

кандидата історичних наук

Київ - 1993

AB 27.846

Робота виконана на кафедрі історії України Харківського державного педагогічного інституту ім.Г.С.Сковороди

Науковий керівник - доктор історичних наук, професор Білоцерківський В.Я.

Офіційні опоненти - доктор історичних наук, професор Рябцев В.П.

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Левенець Ю.А.

Провідна установа - Харківський державний університет
Захист відбудеться 3 вересня 1993р. о 14 год. на засіданні спеціалізованої ради К 068.І8.03 в Київському університеті імені Тараса Шевченка/252601, м.Київ, вул.Володимирська, 60, ауд.349/

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Київського університету/вул.Володимирська, 58/

Автореферат розісланий "29" 06 1993 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради, кандидат історичних наук, доцент

Іванцова І.В.

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00753742 (S)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Проблема виникнення, ідейно-теоретичного і організаційно-практичного становлення української соціал-демократії має виключну політичну актуальність з цілої низки міркувань. По-перше, українська соціал-демократія була одним із чільних напрямків вітчизняної суспільно-політичної думки поч. XX ст., що підготувала народження новітньої української державності. В особі кращих своїх представників/В. Винниченка, С. Петлюри, Д. Антоновича, А. Лівницького, І. Мазепи, В. Мазуренка, Б. Мартоса, М. Порша, В. Садовського, І. Стешенка, М. Ткаченка, В. Чехівського та ін./українська соціал-демократія відіграла помітну роль у національному відродженні на поч. XX ст., була одним із фундаторів Центральної Ради та Української Народної Республіки, очолюючи її уряд в найкритичніших ситуаціях, зробила вагомий внесок у розробку концепції незалежної соборної демократичної України. Успіхи й невдачі українського народу під час визвольних змагань 1917-1921 рр. багато в чому пояснюються сильними і слабкими сторонами Української соціал-демократичної робітничої партії, її теоретичною зрілістю, станом партійного будівництва, здатністю повести за собою людські маси. Взагалі, відтворення правдивої картини політичних подій в Україні наприкінці XIX-на поч. XX ст. неможливе без звертання до витоків українського соціал-демократичного руху.

По-друге, світова соціал-демократія залишається найбільш масовим рухом сучасності з найдовшим стажем політичної діяльності, і, хоча сьогодні й не сприяє відродженню інтересу до соціалізму, історія не повинна бути виконавцем "соціальних замовлень". Помітна частина українських політичних сил декларує прагнення продовжувати традиції вітчизняної соціал-демократії початку століття у своїй роботі, а перебіг подій в Україні останніх часів, перехід до ринкової економіки, що супроводжується глибоким соціальним розшаруванням, природно викликає зацікавленість соціальними ідеями й певне поживлення діяльності соціал-демократичних і неокомуністичних сил.

Нарешті, розбудова незалежної демократичної України неможлива без критичного осмислення і творчого використання національного історичного досвіду. Вивчення історії української соціал-демократії з її сталими традиціями активної участі в державному й культурно-національному житті є важливою запорукою успішного розгортання процесу становлення сучасної багатопартійної політичної системи в кра-

їні. Саме цим зумовлюється не лише теоретична, але й практична значимість дослідження витоків національної соціал-демократії.

Хронологічні рамки дисертації—1896—1907рр.—визначені, виходячи з наявності чітко окреслених етапів у політичній історії вітчизняної соціал-демократії. У 1896р. була створена перша в Російській імперії українська соціал-демократична організація—Група українських соціал-демократів/Група УСД/на чолі з І.Стешенком і Л.Українкою, яка виразно засвідчила появу нової течії в українському визвольному русі. На 1907р. в основному завершилося організаційне становлення й вироблення теоретичних засад українського соціал-демократичного руху, до того ж завершення революції 1905—1907рр. корінним чином змінило умови його існування на території Російської імперії.

Географічні рамки дослідження охоплюють українські землі у складі Російської держави на поч. XXст., оскільки галицько-буковинська регіональна течія українського соціал-демократичного руху, незважаючи на тісні зв'язки з наддніпрянською, мала свій, особливий шлях розвитку і власну історичну долю, а тому є об'єктом окремого вивчення.

Стан наукової розробки теми пояснюється тривалим—протягом майже шести десятиліть—замовчуванням і фальшуванням її з боку офіційної радянської історіографії. Перші спроби визначення витоків української соціал-демократії та осмислення процесу її становлення були зроблені в 1904—1907рр. у революційному середовищі¹. Ці публікації пояснювали виникнення РУП—УСДРП потребою створення агітаційно-пропагандистської літератури українською мовою для ведення революційної політичної роботи серед селянства, а недовга історія існування партії подавалася з точки зору еволюції її світогляду й практики від національного радикалізму "Самостійної України" М. Міхновського до засад міжнародної соціал-демократії. Визнаючи національний характер українського соціал-демократичного руху, автори, разом з

¹ Доклад ЦК РУП Міжнародному соціалістичному конгресові в Амстердамі. — Львів, 1904; Об Украинской Революционной Партии // Искра. — 1904. — 15 декабря; Дорошенко Д. Украинская социал-демократия // Украинский Вестник / Санкт-Петербург/. — 1906. — №12. — С. 843—851; Доклад Української соціал-демократичної робітничої партії Росії Міжнародному соціалістичному конгресові в Штутгарті. — Львів, 1907.

тим, підкреслювали близькість його позицій до загальноросійського з основних питань революції 1905р.

До 10-ліття заснування РУП вийшли стаття А. Жука "Соціалістичні організації на Україні. Українська соціал-демократична робітничая партія"¹ і укладений на її основі "Короткий нарис партійної історії"². Незважаючи на певну ідеалізацію ролі РУП-УСДРП у визвольній боротьбі, вони подавали багатий і достовірний фактичний матеріал з її діяльності. Зростання авторитету української соціал-демократії у загальноросійському визвольному русі зрештою викликало зацікавлення російської соціал-демократичної історіографії діяльністю РУП, Української соціалістичної партії, Спілки і УСДРП³. Однак для неї було характерне взагалі властиве російській соціал-демократії звернене й великодержавницьке ставлення до українського питання, РУП бездоказово кваліфікувалася як "впливова буржуазно-демократична партія", а УСДРП-як підпала впливові націоналізму.

По-справжньому наукове й систематичне вивчення історії української соціал-демократії почалося після поразки Української демократичної революції 1917-1918рр., коли з'явилася можливість і виникла потреба у всебічному аналізі її уроків. Деякий час дослідження початків вітчизняного соціал-демократичного руху велося як за кордоном, в еміграції⁴, так і в радянській Україні⁵. Серед витоків української соціал-демократії, крім посталої на хвилі студентського громадівського руху РУП, автори називали також Групу УСД і УСР, більшість з них розглядали вітчизняну соціал-демократію та її попередників як

¹ Праця/Львів/. - 1909. - Ч. I. - С. 23-34.

² Наш Голос/Львів/. - 1911. - Ч. 6-8. - С. 277-294.

³ Общественное движение в России в нач. XX в. Под ред. Л. Мартова, П. Маслова и А. Потресова. - Т. 3, кн. 5. - СПб., 1914. - С. 294-304; Т. 4, кн. 7. - СПб., 1911. - С. 199-206.

⁴ Дорошенко В. РУП і УСДРП // Календар "Вперед". - Львів, 1920. - С. 225-236; Його ж. Революційна Українська Партія/РУП/. /1900-1905рр./. Нарис з історії української соціал-демократичної партії. - Львів-Київ, 1921; Садовський В. Від українофільства до політики/З приводу 25-ліття заснування РУП/ // Літературно-Науковий Вістник. - 1925. - Т. 86. - С. 250-256.

⁵ Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні. Т. I. Революційна Українська Партія/РУП/. - К., 1926; Риш А. Очерки по истории Украинской соц.-дем. "Спілки". - Х., 1926; Дучинський А. Революційна Українська Партія/РУП/ на Полтавщині за архівними матеріалами 1901-1905 років // За сто літ. - Кн. 2. - К., 1928. - С. 283-320.

як провідну течію в національно-революційному русі поч.ХХст., пов'язуючи її виникнення з початком якісно нового етапу в розвитку українського національного руху. Разом з тим, із зрозумілих причин ці роботи не були вільні від суб'єктивізму й односторонності у висвітленні стосунків між РУП-УСДРП і Спілкою та російською соціал-демократією, визначенні результативності агітаційно-пропагандистської та організаційної роботи українських соціал-демократів, їх теоретичної зрілості.

З початком суцільного погрому української радянської історичної науки в 1929-1930рр., коли були репресовані О.Гермайзе, А.Ріш, М.Яворський, П.Христюк та інші вчені й дослідники, наукове вивчення історії вітчизняної соціал-демократії в УРСР було фактично заборонене. Одні українські соціал-демократичні організації/Група УСД, УСП/ взагалі ігнорувалися офіційною історичною наукою 30-80-х років, інші-РУП, УСДРП, Спілка-безапеляційно визначалися як "дрібнобуржуазні націоналістичні партії", що вносили розкол у загальноросійську революційну боротьбу з самодержавством і гальмували її. Використання джерел та методів, котрі могли б дати обґрунтовані результати всупереч офіційній концепції, не дозволялося.

На тривалий час дослідження витоків і становлення української соціал-демократії зосередилося виключно за кордоном, як у емігрантському україномовному/А.Жук, Г.Костюк, Ю.Лавриненко, П.Феденко/ так і у науковому англо-американському/Д.Бошук, Д.Мейс, Д.Решетар, О.Субтельний та ін./середовищах. Для праць цих авторів характерний оригінальний погляд на події української історії ХХст. й досить критичне ставлення до здобутків української соціал-демократії. Проте загальною вадою всіх зарубіжних публікацій 60-80-х років з даної проблематики була слабкість їх джерельної бази. Радянські архіви залишалися недоступними для зарубіжних учених, що значно обмежувало їх можливості й змушувало виступати в ролі хоч і талановитих, але все ж інтерпретаторів загальновідомих фактів.

Глибоке й всебічне вивчення раннього етапу розвитку української соціал-демократії було можливе лише на терені її активної діяльності, тобто в Україні. Умови для цього склалися лише в останні роки внаслідок краху тоталітарної системи, розпаду СРСР і відновлення державної незалежності України. З'явилися перші роботи вітчизняних вчених, в яких зроблені спроби показати неспроможність установлених у радянській історіографії стереотипів щодо української со-

ціал-демократії, дати неупереджений і аргументований недоступними раніше джерелами огляд її діяльності від виникнення й до Першої світової війни¹. Разом з тим, внаслідок тривалої нерозробленості проблеми ці праці не були вільні від певних фактичних неточностей і дещо схематичної трактовки розглянутих подій.

Ціла низка питань, пов'язаних з окремими напрямками політичної діяльності української соціал-демократії/організація сільськогосподарських страйків, налагодження партійного видавництва, відношення до парламентаризму і збройних форм боротьби, участь у культурно-просвітньому русі та ін./, вироблення програмних документів, створенням організаційних структур, стосунками РУП і УСДРП з неукраїнськими революційними партіями і міжнародною соціал-демократією залишалися практично нерозробленими як у вітчизняній, так і зарубіжній історіографії.

Мета і основні завдання дослідження визначені з урахуванням актуальності обраної теми дисертації та ступеню її наукової розробки. Дисертант ставить собі за мету на основі комплексного аналізу ідейних і організаційних витоків української соціал-демократії дослідити процес її політичного становлення, визначити позитивні й негативні його фактори. Не намагаючись охопити всі сторони проблеми, автор вважав за потрібне зосередитись на вирішенні слідуючих завдань:

- простежити еволюцію теоретичних засад Групи УСД, РУП, УСП, процес вироблення програми УСДРП,

- розкрити основні напрямки політичної діяльності української соціал-демократії серед різних верств населення, обставини вироблення партійної тактики на окремих етапах визвольного руху,

- дослідити розвиток партійного будівництва, діяльність місцевих організацій РУП і УСДРП по виконанню партійної програми, рішень з'їздів і конференцій,

- визначити місце й роль української соціал-демократії в процесі національного відродження на його політичній стадії,

¹Борисенко В.А. До питання про Революційну Українську Партію//Наукові праці з питань політичної історії.-Вип.169.-К.,1991.-С.129-138;

Касьянов Г.Український соціалізм: люди, партії, ідеї/початок ХХ сторіччя//Політологічні читання.-Вип.2.-К.,1992.-С.101-114;Левенець Ю.А.Ліворадикальні партії в Україні напередодні жовтневого

перевороту//Український історичний журнал.-1992.-№3.-С.23-31.

-розглянути взаємовідносини і взаємовпливи українського, російського, польського і єврейського соціал-демократичних рухів з точки зору перспектив української національно-демократичної революції,
-дати огляд агітаційно-пропагандистської літератури й періодичних видань українських соціал-демократичних організацій.

Методологічна основа. Під час роботи над дисертацією автор керувався вимогами об'єктивного, всебічного аналізу процесів і явищ суспільного життя. Викладаючи матеріал у проблемно-хронологічному розрізі, дисертант використав три основні групи методів дослідження:
-загальнонаукові/логічний, історичний, метод класифікації/,
-спеціально-історичні/хронологічний, синхронний, діахронний, метод історичних паралелей, ретроспективний, структурно-системний, метод актуалізації/,

-методи суміжних наук/метод конкретного соціологічного дослідження, статистичний і т.д./.

Джерельна база дослідження визначена з урахуванням обраної теми і за походженням, змістом, формою і науковою цінністю документів умовно може бути поділена на 4 частини.

До першої, найціннішої групи джерел відносяться оригінальні матеріали українських соціал-демократичних організацій: агітаційно-пропагандистські видання/брошури і листівки/, періодика, документи партійних з'їздів і конференцій, інструктивні матеріали центральних органів партій, листування їх активістів і керівників. Значна частина їх зосереджена в опрацьованих автором 26 фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, Державних архівів Харківської та Одеської областей, Рукописного відділу Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського АН України.

Другий великий комплекс використаних автором джерел становлять матеріали жандармсько-поліцейських установ Російської імперії: періодичні звіти про діяльність і розвиток місцевих осередків українських і загальноросійських революційних організацій, огляди партій, листування з приводу політичних справ, агентурні дані, рапорти й повідомлення начальників ГЖУ, повітових справників, приставів, земських урядовців. Третю групу використаних джерел становлять спогади активних учасників українського визвольного й соціал-демократичного рухів: Д. Антоновича, М. Галагана, Л. Ганкевича, Л. Донцова, П. Дятлова, А. Жука,

О.Коваленка, Ю.Колларда, М.Меленевського, М.Порша, О.Скорописа-Йолтуховського, В.Степанківського, В.Степанюка, Є.Чикаленка, Л.Юркевича та ін. Нарешті, в дослідженні широко заучені матеріали періодичних видань різних політичних напрямків, що виходили на поч. XX ст. як у Російській, так і в Австро-Угорській імперіях: газет "Хлібороб", "Тромадська Думка", "Рада", "Рідний Край", "Товариш", часописів "Вістник Життя", "Київська Старовина", "Літературно-Науковий Вістник", "Молода Україна", "Освіта", "Російське Багатство", "Україна", "Український Вістник" та ін.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що автор вперше у вітчизняній історіографії зробив спробу комплексного дослідження витоків і становлення української соціал-демократії як суспільного явища, глибоко національного за своєю суттю, і водночас тісно пов'язаного із загальноросійським визвольним рухом. Розглядуваний у дисертації проміжок часу/1896-1907рр./, на думку автора, був етапом початкового вироблення ідейно-теоретичних і організаційно-практичних засад української соціал-демократії в Російській імперії. За внутрішнім змістом процесів партійного будівництва його умовно можна розбити на три коротші періоди, хронологічні рамки яких приблизно слідуючі: 1/1896-1901рр., 2/1902-1904рр., 3/1905-1907рр.

Виникнення української соціал-демократії автор розглядає як логічний результат усвідомлення радикально настроєною частиною студентської молоді необхідності переходу від "культурництва" старших поколінь діячів національного руху до політичної боротьби з самодержавством шляхом створення національної революційної організації соціалістичного спрямування. Поява "Групи українських соціал-демократів" І.Стешенка і Л.Українки в 1896р., РУП і УСП в 1899-1900рр. засвідчила наближення політичної стадії українського національного відродження.

В дисертації наголошується на тому, що становлення української соціал-демократії відбувалося не шляхом сліпого копіювання чужого досвіду й бездумного запозичення іноземних теорій. Українські революціонери намагалися виробити власні форми й методи політичної організації народних мас, створити оригінальну ідеологію національного і соціального визволення. Але довести до кінця цю справу їм з об'єктивних і, головним чином, суб'єктивних причин не вдалося.

Новим у дисертації є аналіз впливу регіональних особливостей України на ступінь активності вітчизняної соціал-демократії, харак-

теристика її відносин з російською, польською, єврейською і міжнародною соціал-демократією, розкриття процесу соціал-демократизації теоретичних поглядів і практичних засобів національно-революційного руху, оцінка ролі партійного видавництва у визвольній боротьбі.

Практична значимість дослідження заключається в тому, що його результати можуть бути використані для широкої лекційної пропаганди, у вищій школі-при підготовці до лекційних і семінарських занять з історії України кін. XIX-поч. XX ст., розробці спецкурсів з історії українських суспільних рухів та політичних партій, української суспільно-політичної думки. У середній школі матеріали дисертації можна застосувати як для проведення уроків з історії України відповідного періоду, так і для гуртківської й краєзнавчої роботи.

Апробація дисертації. Основні положення й матеріали дисертації доповідались на наукових конференціях: "Харків ХХ століття: історія, культура, політика" /Харків, 1991р./, 4-й конференції молодих вчених та викладачів Харківського педінституту за 1990-1991рр., "Історія і археологія Слобідської України" /Харків, 1992р./, "Проблеми історії національного руху на Україні/до 1917р." /Миколаїв, 1992р./, "150 років розвитку вітчизняної історичної науки в Київському університеті" /Київ, 1992р./, "Актуальні питання історії України" /Харків, 1992р./, "Українська державність: історія і сучасність" /Київ, 1993р./, "Політична думка в Україні: минуле і сучасність" /Київ, 1993р./. Результати дослідження були викладені автором у публікаціях, дисертація обговорювалась і схвалена до захисту на засіданні кафедри історії України Харківського державного педагогічного інституту 18 травня 1993р.

Структура дисертації обумовлена поставленою метою і завданнями. Робота складається із вступу, трьох глав, заключення, приміток, списку використаних джерел та літератури і додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У вступі обґрунтована актуальність і наукова значимість проблеми, визначений ступінь її наукової опрацьованості, охарактеризована джерельна база дослідження, сформульована його мета і завдання, викладені основні положення, що винесені на захист.

У першій главі- "Зародження українського соціал-демократичного руху"-досліджуються обставини виникнення перших національно-революційних політичних організацій в Наддніпрянській Україні, що поклали початок формуванню української соціал-демократії, а також аналізу-

ються спроби вироблення ними власних теоретичних засад.

У першому параграфі—"Суспільно-політичні умови виникнення української соціал-демократії". "Група українських соціал-демократів" Івана Стешенка і Лесі Українки"—розкривається закономірний характер появи першої національної соціал-демократичної організації, а також пояснюється, чому виразна соціальна тенденція в ідеології українського національного руху набрала радикально-соціалістичного вигляду наприкінці XIX ст.

Автор доводить, що створенням на поч. 1896р. окремої від існуючих на той час у Києві російських і польських революційних груп організації одноступені І. Стешенка і Л. Українки започаткували принципово новий етап у розвитку українського визвольного руху, чітко виділивши його із всеросійського. Хоча Група УСД залишилася порівняно невеликим гуртком інтелектуалів, якому не вдалося розгорнутися у справжню соціал-демократичну партію і налагодити міцні зв'язки з народними масами, вона засвідчила зародження національного соціал-демократичного руху, а ідеї, висловлені на сторінках видаваної Групою "Бібліотеки українських соціал-демократів"/з приводу національного і селянського питань, майбутнього устрою незалежної України та ін./, помітно вплинули на формування програмних документів РУП, УСП і УСДРП.

У другому параграфі—"Українська соціалістична партія і становлення вітчизняної соціал-демократії"—розглянута чергова спроба заснування національної соціал-демократичної організації силами української інтелігенції в 1900р. Попри свою малочисельність і відсутність сталої організації, УСП вдалося розгорнути жваву видавничку діяльність/переважно у Львові/, а також виробити власний "Нарис програми"/1900р./, в якому визначалася кінцева мета української соціал-демократії—створення незалежної, демократичної, республіканської і соборної України з суспільною власністю на основні засоби виробництва.

В процесі дослідження дисертант прийшов до висновку, що теоретична й видавничка діяльність УСП/як і Групи УСД/засвідчила наявність достатнього для становлення українського соціал-демократичного руху інтелектуального потенціалу. Але внаслідок притаманної всьому українському рухові в Російській імперії гуртківщини й роздрібленості, він вчасно не був забезпечений відповідною організаційною базою і залишився здобутком вузького кола соціалістично на-

строєної української інтелігенції.

У третьому параграфі—"Заснування Револуційної Української Партії і початок політичного етапу українського національного відродження"—проаналізовано складний і суперечливий процес створення першої загальноукраїнської партії, в рамках якої, в основному, відбувалося організаційне й значною мірою ідейно-теоретичне становлення української соціал-демократії. В дисертації наводяться документи і матеріали, які свідчать, що РУП виникла наприкінці 1899-на поч. 1900рр. у середовищі українських харківської студентської й полтавської семінарської громад як вираз протесту активної частини української молоді, з одного боку, проти принципу "неполітичної культури", проголошеного громадівцями старшого покоління в добу реакції 80-х років ХІХст., а з іншого-проти захоплення українців російським революційним рухом, що у останній третині століття поглинув масу українських сил, але водночас нітрохи не сприяв розвиткові визвольного руху власне українського народу.

Подібні обставини заснування РУП, на думку автора, гарантували партії постійну підтримку наймобільнішої частини українського суспільства/студентства/, але разом з тим привели до існування в ній різноманітних і навіть взаемовиключних течій і впливів:самостійницької націонал-демократичної, соціал-демократичної/орієнтованої на ревізійоністську течію Е.Бернштейна/, неонародницької/есерівської/та драгоманівської/під впливом галицьких радикалів/.

У другій главі—"Ідейна еволюція і організаційне оформлення української соціал-демократії в 1902-1905рр."-простежується вирішальний для становлення вітчизняної соціал-демократії процес переходу РУП на теоретичні й практичні позиції партій Другого Інтернаціоналу.

У першому параграфі—"Формування ідейно-теоретичних засад РУП і розробка партійної програми"—автор фокусує свою увагу на дослідженні головних напрямків вироблення української революційної ідеології та підготовки відповідних програмних документів.

Проаналізований у дисертації джерельний матеріал показує досить швидкий процес соціал-демократизації РУП протягом 1903-1904рр. Вирішальним кроком у цьому напрямку/після відмови партійного керівництва від першої брошури РУП-"Самостійної України"/став запропонований Київською Вільною Громадою РУП у квітні 1903рр. "Нарис програми", що з незначними змінами в березні 1905рр. був виданий як "Про-

ект програми РУП, утворений ЦК". Виходячи з низького рівня національної самосвідомості українського народу, передусім селянства, на поч. XX ст., в цих документах на перший план натомість самостійності висувалася вимога автономії України. Показово, що крім спільних для програм усіх соціал-демократичних організацій Російської імперії політичних і економічних вимог у документах РУП містилися й положення, яких не було на озброєнні інших партій цього напрямку—пропорційної системи виборів, народного референдуму, мінімуму заробітної плати та ін., що демонструвало творче наслідування зразків західноєвропейської соціал-демократії українськими революціонерами.

У другому параграфі—"Організаційна будова і становлення партійного видавництва РУП"—розкриті особливості партійного будівництва української соціал-демократії в період назрівання буржуазно-демократичної революції в Росії. На основі багатого фактичного матеріалу дисертант показує, що РУП не була політичною партією в сучасному розумінні цього поняття, а являла собою, скоріше, національно-революційний рух з досить слабкими зв'язками між керівництвом і місцевими організаціями.

Відсутність власного статуту і значна автономія Вільних Громад/районних комітетів/РУП у виборі тактики дій та видавничих справах, на думку автора, привели зрештою до того, що ідейне самовизначення партії на користь міжнародної соціал-демократії не було підкріплене відповідними організаційними заходами, що значною мірою послаблювало потенційні можливості партії в українському визвольному русі. Вперше у вітчизняній історіографії значна увага в дослідженні надається організаційним реформам М. Порша/1904р./, спрямованим на перетворення РУП у національну організацію українського пролетаріату, а також налагодженню партійної видавничої бази у Чернівцях і Львові, завдяки чому РУП аж до початку революції 1905р. займала провідне/фактично-монопольне/становище у виданні та поширенні агітаційно-пропагандистської літератури українською мовою.

У третьому параграфі—"Політична діяльність РУП і УСР серед народних мас у 1902-1904рр."—характеризуються основні напрями агітаційно-пропагандистської й організаційної роботи української соціал-демократії, аналізується перший досвід її практичної діяльності у різноманітному соціальному середовищі. Той факт, що спочатку соціальним адресатом політичної діяльності РУП і УСР був виключно сільський пролетаріат і незаможне селянство, тобто верстви, слабо

здатні до організації й не схильні до сприйняття марксістського соціалізму, дисертант пояснює російськомовним складом міського фабрично-заводського пролетаріату, сильною конкуренцією в містах з боку російських, польських і єврейських соціалістів та слабким їх впливом в українському селі. Перші ж спроби переорієнтування РУП на роботу серед міського пролетаріату протягом 1903-1904рр. викликали конфлікт з набагато впливовішою в міському середовищі й потужнішою завдяки загальнодержавному характеру РСДРП.

Досить детально в дисертації розглядається реакція українських соціал-демократів на російсько-японську війну 1904-1905рр., що значно загострила внутрішні політичні й економічні протиріччя в країні. Кризу влади, що неминуче мала постати слідом за військовими невдачами царату, як РУП так і УСП розраховували використати для активізації визвольної боротьби в Україні.

У четвертому параграфі - "Розкол РУП і утворення Української соціал-демократичної Спілки" - дисертантом зроблена спроба критично і неупереджено підійти до обставин і наслідків однієї з найдраматичніших сторінок у історії вітчизняної соціал-демократії, що згубно позначилася на подальшій її ролі в подіях революції 1905р.

На думку автора, витоки конфлікту в керівництві РУП, що зрештою розколов партію наприкінці грудня 1904р./коли був зірваний черговий з'їзд РУП у Львові/й привів до виникнення "Української Соціал-Демократії" в січні 1905р./в квітні вона приєдналася до РСДРП/м/на засадах обласної організації під назвою Українська соціал-демократична Спілка/слід шукати в двох факторах. По-перше, в умовах швидкого наближення революції в Росії РУП залишалася все ж маловпливовою й ізольованою від багатьох суспільних верств партією, тому члени її Закордонного Комітету на чолі з М.Меленевським розраховували знайти вихід із складного становища шляхом об'єднання з РСДРП за рахунок відмови від вимоги автономії України в партійній програмі. Радикальна ж позиція місцевих організацій РУП, що разом з ЦК партії відмовилися беззастережно зливатися з РСДРП, пояснюється характерними для всіх революційних організацій Росії протиріччями між нелегальними осередками, що діяли на її території й закордонною партійною еміграцією.

Аналіз подальшої практичної діяльності Спілки показує, що невдовзі як за формою, так і за змістом своєї діяльності вона опинилася поза межами власне української соціал-демократії, відмовившись

від національних домагань у своїх програмних і тактичних документах.

У третій главі—"Українська соціал-демократія в роки першої народної революції в Росії"—проаналізовані різні прояви участі РУП-УСДРП у революційних подіях та обставини завершення початкового етапу становлення вітчизняної соціал-демократії.

У першому параграфі—"Вироблення РУП тактики дій на початковому етапі революції 1905р."—розглянуто складний процес пристосування української соціал-демократії до нових умов діяльності з наростанням демократичної революції. Відновивши контакти з соціал-демократичними організаціями європейської Росії на рівні ЦК, РУП взяла участь у спільних конференціях у Стокгольмі/січень/й Ризі/вересень/ і виступила єдиним фронтом у боротьбі з самодержавством.

В дисертації наведено чимало фактичного матеріалу, який свідчить, що протягом весни-осені 1905р. РУП поступово перейшла на озброєння радикальні засоби боротьби, раніше для неї не властиві: від пропаганди й організації сільськогосподарських страйків та акцій громадянської непокори осередки РУП перейшли до участі в підготовці збройного повстання й агітації на користь застосування індивідуального терору. На думку дисертанта, це був неминучий крок для партії, до того ж зроблений під безпосереднім і щораз сильнішим тиском рядових активістів.

У другому параграфі—"Прийняття програми УСДРП та подальша розробка її принципових положень"—розкриваються питання, пов'язані з конституюванням УСДРП на II з'їзді РУП і виробленням її ідейно-теоретичної платформи. Наслідком подолання внутрішньої кризи в РУП стало прийняття на II Другому з'їзді, що фактично став установчим з'їздом нової політичної організації—УСДРП, програми партії, яка передбачала ліквідацію самодержавства і встановлення демократичного ладу в Росії, надання Україні національно-територіальної автономії, скасування залишків феодалізму в соціально-економічній сфері шляхом проведення радикальної аграрної реформи.

Детально проаналізовані в дисертації матеріали II з'їзду УСДРП і подальші теоретичні праці партійних керівників були присвячені, головним чином, розробці пріоритетних для українського визвольного руху національного і селянського питань. На думку дисертанта, реалізація запропонованої УСДРП національної програми в повному її обсязі створювала необхідні передумови для розгортання в

перспективі боротьби за державну самостійність України. Показово, що партія негативно віднеслась до стихійного селянського руху і орієнтувалась на легальні, парламентські засоби реалізації власної аграрної програми муніципалізації.

У третьому параграфі—"Питання партійного будівництва на II з'їзді УСДРП і завершальному етапі революції"—поданий аналіз організаційної структури української соціал-демократії, що склалася між Другим і Третім з'їздами партії і в головних своїх рисах збереглася протягом усього її наступного функціонування на території України. Для ухваленого на Другому й уточненого на Третньому/березень 1907р./з'їздах УСДРП статуту характерним був чітко виражений принцип демократизму, зокрема стосовно умов членства в партії, представництва місцевих організацій на з'їзді, їх статусу і способу формування керівних органів.

В дисертації подаються відомості про чисельний і соціальний склад місцевих організацій УСДРП, які переконливо свідчать на користь того, що партія продовжувала залишатись організацією здебільшого сільського пролетаріату і тому найбільший вплив мала на Полтавщині й Поділлі, більш-менш стабільно її осередки діяли також у Чернігівській, Харківській, Київській, Волинській губерніях та на Кубані. До того ж, незважаючи на прагнення керівництва УСДРП залучити до активної партійної діяльності робітничі й селянські маси, керівні кадри, як і раніше, формувалися переважно з інтелігентської молоді, а ядро місцевих організацій складали народні вчителі, студенти, дрібні службовці, за соціальним походженням—міщани і дворяни, рідше—козаки і священники.

У четвертому параграфі—"Агітаційно-пропагандистська і видавницька діяльність УСДРП"—розглядаються різні аспекти практичної роботи української соціал-демократії по політичному вихованню народних мас. Беручи до уваги той факт, що 1906—весна 1907рр. був найсприятливішим часом для діяльності української соціал-демократії на початковому етапі її розвитку, дисертант ретельно аналізує провідні напрямки політичної роботи основних організацій партії.

Значна увага в дослідженні надається участі УСДРП у створенні організованого селянського руху, видавницькій діяльності місцевих організацій, зокрема спробам заснування щоденного популярного партійного органу. Однак, якщо під час селянського руху 1902—1904 років РУП була майже монополюю авторитетною представницею рево-

люційного села, то в 1905-1907рр., незважаючи на абсолютне зростання чисельності, УСДРП відіграла роль у міському революційному русі/створення профспілок, рад робітничих депутатів та ін./, витрачаючи багато енергії на складний процес об'єднання в національну організацію промислового пролетаріату, що зазнав денационалізації.

У п'ятому параграфі - "Відношення УСДРП до парламентаризму і думська тактика партії" - характеризується один з провідних напрямків політичної діяльності української соціал-демократії під час буржуазно-демократичної революції, що згодом надовго визначив її ставлення до парламентської демократії. Дисертант послідовно простежує процес переходу УСДРП від активного бойкоту I Державної думи до діяльної участі у виборчих кампаніях до II і III Державних дум, які збагатили її організаційний і теоретичний досвід, сприяли виробленню партією більшої мобільності й зміцненню контактів з різними верствами населення.

В той же час, внаслідок вузькопартійного підходу до Української трудової громади в II Думі та незначного представництва УСДРП не могла впливати на політику Думи, розпуск II Думи та арешт її соціал-демократичної фракції вкрай ускладнили й обмежили можливості парламентської діяльності для УСДРП.

Шостий параграф - "Стосунки між УСДРП і РСДРП. Українська соціал-демократія в міжнародному соціалістичному русі" - присвячений висвітленню складних і суперечливих взаємовідносин УСДРП з російською й міжнародною соціал-демократією, зокрема її спроб отримати окреме представництво на конгресах II Інтернаціоналу. Виходячи із своєї загальної принципової позиції в національному питанні, УСДРП відстоювала ідею національної організації робітничого класу, а формою об'єднання національних соціал-демократичних партій і організацій Російської імперії визнавала федерацію. Саме внаслідок цього, на думку дисертанта, невдачею закінчилися всі спроби керівництва УСДРП об'єднатися з РСДРП, обидві фракції якої з кон'юнктурних міркувань відмовляли партії у праві представляти трудящі маси України.

В дисертації докладно розглянуто перебіг переговорів ЦК УСДРП з Головним Комітетом Спілки в справі об'єднання восени-взимку 1906 року, яке не здійснилося лише внаслідок урядових репресій, а також участь делегацій української соціал-демократії у роботі Амстердамського і Штутгартського конгресів II Інтернаціоналу.

У заключенні дисертант намагається осмислити досвід і підвести підсумки початкового етапу/1896-1907рр./становлення українського соціал-демократичного руху в Російській імперії. Найбільш загальні результати проведеного дослідження можна сформулювати у вигляді таких висновків:

1. Становлення української соціал-демократії відбувалося у край несприятливих суспільно-політичних умовах/відсутність елементарних громадянських прав і свобод, низький рівень політичної культури народних мас, жорстка конкуренція з боку російських, польських і єврейських революційних партій, зрусифікований промисловий пролетаріат тощо/, які були безпосереднім наслідком колоніального становища української нації у складі Російської імперії.

2. Незважаючи на це, український соціал-демократичний рух зародився наприкінці 90-х років XIX ст. і за розглядуваний у дисертації проміжок часу організаційно оформився, пройшовши тернистий шлях від нечисленних інтелігентських літературно-пропагандистських гуртків до соціал-демократичної робітничої партії, що мала мережу своїх осередків практично в усіх українських губерніях Російської імперії й обох її столицях. В надзвичайно складних обставинах насильницької денационалізації українського життя РУП-УСДРП зуміла відстояти свій національний характер і виробити відповідні форми роботи з різними категоріями робітництва, селянства й службовців. Одночасно тривав напружений процес вироблення власної ідеології, орієнтованої на творче використання надбань західноєвропейської соціал-демократії. Головним його здобутком стало обґрунтування ідеї державності України у формі національно-територіальної автономії українських земель у складі перебудованої на федеративно-демократичних засадах Росії як перехідного етапу до можливої в подальшому за сприятливих обставин повної їх політичної самостійності й соборності.

3. Протягом 1900-1907рр. РУП і УСДРП здобули певний організаційний і політичний досвід, що вчасно знадобився під час Української демократичної революції 1917-1918рр. Виросла ціла плеяда талановитих політичних діячів та ідеологів, що незабаром очолили український народ у боротьбі за його національне й соціальне визволення.

4. Однак, поряд із явними здобутками, в цей же період стали очевидними й слабкі сторони національного соціал-демократичного руху: зумовлена підпільним існуванням гранична амбітність і нетерпимість частини партійного керівництва, що нерідко приводила до фракційної

обротсьби, слабкі зв'язки між рядовими членами партії та її провідниками, вороже ставлення до ліберально-демократичної й самостійницької течії в українстві, розпливчатість соціальної бази, недостатня теоретична зрілість більшості керівників партії та ін. Всі ці притаманні українській соціал-демократії позитивні й негативні риси повною мірою виявилися не тільки на етапі її становлення, а й на ходові й результатах визвольних змагань 1917-1921рр.

Основні положення та зміст дисертації викладені в публікаціях:

1. Українські соціал-демократичні партії і організації у 1900-1917рр. // Програма 4-ї наукової конференції молодих вчених та викладачів за 1990-1991рр. -X., 1992. -С. 7..

2. Харків і зародження українського соціалістичного руху // История и археология Слободской Украины. Тезиси докладов и сообщений Всеукраинской конференции, посвященной 90-летию XII Археологического съезда: -X., 1992. -С. 18-19.

3. Ідея самовизначення України в програмних документах української соціал-демократії // Друга Всеукраїнська науково-теоретична конференція "Проблеми історії національного руху на Україні/до 1917 року". Тези доповідей. -Київ-Миколаїв, 1992. -Ч. I. -С. 30-32.

4. Іван Стешенко-перший генеральний секретар освіти Української Народної Республіки/До 120-річчя з дня народження. // Рідна школа. -1993. -№6.

Возмож

